

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

№ 178 (12868)

1985 чылдың август 2, пятница

1925 чылда
үндүктөлгөн

Өртөө 3 көпөк.

СОВЕТТЕР БОЛГАШ МАЛГА ЧЕМ БЕЛЕТКЕЛИ

Республиканың хоушөлдөрүндө көдөз ажил-агый кампа ниялы кидин түлүк. Малга чем белеткел ажил-агый бүрү-жүзүндө калбарган, чайгы хоу ажилдары чоруп турар, дүжүт ажалдазынга белеткен шыгыраа. Оларның иштинде малга чем белеткел ажил үдө эң иол черин ээлеп турар. Бо хүннерде республиканың ажил-агыйлары 66 муң амыг төм-на мал чемин белеткис, ол дээрге планың 26 хуузу болур.

Малга чем белеткелдин бедик темп-биле чоруу, планың даалгазын чедишкениң күсөйип турар районнар, ажил-агыйлар бисте эвээш зөөс. Июль 29-туң медээзин сүзүгээр алырга, Улуг-Хем район малга чем белеткелдин планын 24 хуу, Эрзин, Хаа-Хем 19-19 хуу, Биш-Хем, Тес-Хем—18-18 хуу күсөткис болуп турар.

Республиканың хоушөлдөрүндө сизиниң үнгени бо чылдың дына эки. Июньда болгаш июльда эртен хонуктарында Тывага агаар-бойдус элзэн «есерип», малга чем белеткел-чизинге таарымча чок байдалдары тургуссада, чөгүм сөөл-гү хонуктарда дээр азып келген. Бо үени канчаар амыг-лаарындан малга чем белеткелчизиниң дүжүлгөзү илерет-тинер, оң арга-шындының шыгыраа болур. Келир чылым малга чем четчир бе, чедишпес бе? деп айтыргы олар шиктирилээр.

Бо чугула кампанияда хай-хай кижилер ажилдап турар. Көдөзүнчү ол ишчилериниң ажилдаарында, чурттаарында таарымчалык байдалдары тургузар, социалистик чарышты дээштик организастаар, тайкылар ажилын чөгүр деңгеле чоруулар дээр бирги ээлдеге ажил-агыйларның удуруткучу-лары, ында хай-хити организастаары сагыш салыры чу-гаажом. Бригадаларың тургаларың таарымчалык, өң, кемигунерин азыч-че, техника аймак, артык көзөтөр, де-риг-херекселдер-биле хандырылганы дээр бүгү күшү мөөк-нээр оларның дөрт хүлээлгези.

Бо чугула кампанияда Советтерниң ролу дыка улуг. Чер-чер Советтериниң куускомнары, депутаттар нитиниң малын-га четчир санын чемин белеткис дээр калдыг хемчеглер алып болур, оң түңкелди ындай болур. Бедик дүжүлгүчүлүг күш-ажилдың үлгерин бүгү чаданың Советтериниң депу-таттарының көргүзгөндөн эгелээш, бо чугула кампанияда хаара туттунгандарың күш-ажилын организастап турарыңа чедир илтирлөдү Советтер, аларың ажилдери боттандыраар. Таарымчалык байдалдары тургузарыңа, күш-ажилды ар-ган-изастаарыңа байлаш еске-даа чүүлдерге хамаарыштыр ажил-агыйларның, бугурулгелериниң ал турар хемчеглериниң контролю, хайгааралы Советтерге. Мааза хамаарыштыр СЭКП ТН-ның Чингизи секретары М. С. Горбачевтүң мындыг сөстөрүн сагында артык зөөс: «Бүгү дениелдерин Советтер боттарының эргелерин улам-на долу болгаш ханжы чок амыглар дээрин демделеп турар бис. Никител амьдыра-лының бугу талаалары оларның кичээлге-хайгааралыңа ту-рар умурлуг». Ши М. С. Горбачев Аш-чең программазын күсөдери-биле чер-чериниң аргаларын болгаш куралдарларын мобилизастап тургаш, республика, край, область бүрүзүнүң чурттагыч чөкүн эки чем продуктулары-биле хандырының айтырылганын шиктирилээр-биле Советтериниң сорулгаларыңа тодарай дөктааган. Ынчангаш, малга чем белеткелин контролга алыры дээрге, чүгө деисээрге планың оналда күсөлдөзү дээр демисел зөөс, он бирги беш чылдың чугула сорулганы—Аш-чең программазының боттанышыны дээр демисел болур дээрзи моон илден.

Чамдык ажил-агыйларда малга чем белеткелчилеринче кошак кичээлге салып турарын редакцияның почтазы-биле нээп турар чагаалар бадыткап турар. Сигенчилерин аш-чеңиниң ассортиментиңиң кызы алаар ийикке, харын-даа оң сөөртүлгезин үзүмдери бээр таарылгалар бар, солун-сеткүүл-даа хонжуай бээрин авторлар бижип турар, экин, садыг болгаш еске-даа хандырылгалары утуптар черлер бар. Ажилчы чоннарның мындыг медээлери бир-ле дугарында Советтерге, оң активинге дүвүрелди болдуура умурлуг.

Малга чем белеткелиниң үзүндө Советтерниң киржилге-зин долу амыгдал турар черде чедишкениңер эвээш зөөс дээрзин амыдырал бадыткаан. Бирги ээлдеге бригадаларга болгаш зөөнөлөргө депутаттар бөлүктөрүн база постуларны тургузары чугула. Улуг-Хемде «Нүш-ажилдың хостуу» сов-хозтун мал чемин белеткис коллективтеринде он чеди депу-тат амыгдал турар. Ында депутаттарың бир бөлүмн тур-гускан. Ол бөлүк үнүң негелдизин сүзүгээр амыгдал тура-рындан ажил-агыйда малга чем белеткелди эки чоруп турар.

Бөлүктөрүн болгаш постуларны составыңа эң иденей-лиг, нити херек дээр дөктаап сагыш салып чоруу кижилерин шилири чугула. Көдөз ажил-агыйның шиктир-лиг кампаниязы чоруп турар үдө күш-ажил чоруулазы-ның найы участогунга четпестер унуп, амыгаш шаптыктар көстүп нээп турар болур, дүвүрелчиг медээни депутаттар бөлүктери болгаш постулары ундур умурлуг. Олар прин-ципалдык айтырылганы ажил-агыйларның удуруткучу-ларын эгелээш, Советтик куускомунга чедир тургузар эрге-лиг. Ол эргелерин бүрүн ажилдарыңа депутаттарың өрө-дир херек, четпестерге хамаарыштыр бөлүктөрүн болгаш постуларның негелдизин ээ-харыс-салгалыг ийи бүрүзүн дээштик хемчег алырыңа шимчели умурлуг.

Чамдык Советтер малга чем белеткелиниң дугайында ай-тырыны кылы бил көрүп турары чамат зөөс. Он чугула кампанияга белеткелдиң база оң чоруп турарың дугай-ында медээни хуралдың «чай аразында» найы-бир специ-алистиң дыңдазындан чугаалазында, тодаргай шиктир-лаа хүлээп албас, чөгүр дээр көргүзө талазы-биле хемчег-лер албас черлер база бар. Ындыг черлерде малга чем бе-леткелиниң темпизин кошак болуп турар. Чүгө үчүткитиң медээзин сүзүгээр саннар чыыр, нити айтышкыңар бээр «хемчеглер» зөөс, боттүг дуза, чөгүмчел шиктирлер хе-рек. Мындыг чоруту чедип албас болза, амыгаш үрөтүң-нели күзөңчир зөөс болур.

Бистиң чуртууус, оң иштинде республиканың ажилчы чоннары төвүлүг үени чурттап эртип турар. Он бирги беш чыл кай болгаш доостур. Ал белеткелчизиниң мал чем-ини бо чылдың сөөлгү, а келир беш чылдың эгези үдө малды чемгерер бис. Ол чемини шынаандан, хемчээлинден малдың деңгелдизин хамаарыш. Ол дээрге оң продуктулу-нуң, бээр чаш төлүнүң көргүзү. Ынчангаш, нитиниң ма-лынга чем белеткис планың база социалистик хүлээлгени күсөткөй бээр эрге маада-даа чок, чүгө дээрге бүгү чурт, республиканың ажил-ишчилерин, көдөзүнчү чурттаачылары СЭКП-ның ээлчеглери XXVII съездинче уткуштур чоруп олар. А чурттуң коммунистериниң улуг шуулганын ындаа кыды-ра иш-биле уткувас умурлуг.

КИЧЭЭНГЕЙНИ — ХҮННҮҢ КОЛ АЙТЫРЫНЫЧЕ

СИГЕН ШӨЛДЕРИНДЕН МЕДЭЭЛЕР

Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ның XXII съездин ат-тыг сөзсөткүч «Дөргүн» сүт-бараан фермасының ажил-иш-чилери нитиниң малынга 100 тонна сизген белеткис онал-далыг. Хайраканниң Талдыг-Алекса ферманың ике ка-дарызы Кызыл-оол Монгуш-тун удурутканы 6 кизи саста-гыт эвөөдө үш трактор бол-гаш бир сизген кестиркиңиз бижигелтиртинген.

Бо хүннерге чедир эвөөнүң сизгенчилери 30 тонна сизгини бөлүп сараттаан.

В. МОҢГУШ.

Барыш-Хемчик районда «Шекпээр» совхозтун Сут-Ка-жа сүт-бараан фермасының чанында совхозтун сизген шы-гары төп каазазында сөөлгү хүннерде сарат салышкыны-ның темпизин көсүзү-биле дүргөдүз. Он беш тоннаның ийи сараттын Элбек-оол Мон-

гун удурткан бот-орулга-чарылгалыг эвөөн салган. Дүр-жүлгалыг механизаторлар Дондук Ооржактың болгаш Кызыл-оол Ооржактың баш-карган сизгени эвөөлөры си-генин кескеш, хөлпээнип ал-ганнар.

К. ЭМЕР-САРЫГ.

«Сут-Хал» совхозтун Кара-Чыраа сибиринде күш-ажи-лди хонукчу Борбак-оол Мар-ты-оловниң Күкүктү күш-ажылга кызымак, кээздө ни-тиниң ажил-херектерин идеп-кейли-биле киришкен чорур-ку кижилерин бээрзин. Ол хай чылдарың дүргүзүндө көдөз ажил-агый бугурулгезинде ажилдап турар, пенсияге үн-герден бээр база элзи болу-берген. Ынчалза-даа мал чем-иниң белеткелчизиниң киржил-гезин уламчылавышкан.

Сизгини бо чылды өг-бүлө-лү, оолдары-биле кады 20 тонна сизген белеткис хүлээ-лгө алган. Бо хүннерге чедир он ийи тоннаны белеткел сар-тааткан.

С. ХОВАЛЫГ, сабыр эргелекчизик.

«Утка 25 оло» совхозтун Артыкан суурда чылдың-на сизген белеткелчиге иденейлиг киржил келген өг-бүлөлөр хөй. Чижээ, Дойбуларнык. Нам-чылдайларнык. Хеймер-оол-дарык өг-бүлелери дээр оон-даа хейнү адап болур.

Д. ОЧУР.

ХИЛИС ЭРТКЕН ҮЕ

Тожунуң ажил-агыйларында, бүгү республикадаа-биле бир дөмөй, нитиниң малынга чем белеткелди чоруп турар. Бо чылдын районда оң-сизгениң үнүжү эки. Мал чеминиң белеткелчиге кааң хүннер, эки болуру чугаажом. Чөөн-Хемчик хүннер мал чеминиң белеткел-чиге шаптык таарыштырып турары база хааа зөөс. Ын-дыг-даа болза мал чеминиң белеткелди түлүктүп эгелээш баштайгы үлгериниң түңкел-биле алырга, ол чугула кампа-нияны организастап турарын-да өөрчүтүп чүвө чок. Сизген белеткелдинде ийи совхозтан нитиниң 220 кире кизи, кезер, бөлөр, машиналарды дөртөн кире трактор ажил-дап турар. Эрткен чылдарга бодаарга, кизи күжү эвээш-даа болза, чөп амыглар бол-за, четчир умурлуг күш.

Баштайгы чартык ай амыг үдө ыңча күш 150 тонна-ла сизген белеткел, 320 тонна си-лос салган. Ол дээрге эрткен чылдаазындан дыка чевис көргүзүг-дүр. Бо бүгүңүз кол-да чылдаагы бугу-ле чүүл-дү чевис-чашкычче чая хаар, тоомча чок хөөннерде. Ону бадыткаары-биле мындай жи-жетки өл көрүлгөсүр. «Май 13 совхозта 120 тонна сизген са-раттааттыңан, 230 тонна силос

салдыңан. Ол совхозта 95 ки-жилг алды бригада бар. Үс-түнде белеткис сизгенде Ий школаның 22 кижилг бугу-рулге бригадасы (удуруткучу Тойбай Кол) 50 тонна сизген-ни белеткис, совхозта 70 амыг кижилг еске беш бри-гаданың белеткис сизгениң 40 амыг хуузуң кылып чет-тигилкен. Эске бригадалар оода-ла ол бригаданың дөң-гө-лүгө чедир амыгдал болза, белеткис сизген үш катал хай болур ийик. Ол совхозтун Балдырганда 12 кижилг бри-гадасы бо аразында чевис-ла тонна сизген кылыгын чүңү-биле тайылбырлаарыл!

Мал чемин хейнү белеткис умурлуг «Тоора-Хем» совхоз-та байдал оон-даа дүвүрелчиг. Мында 120 кижилг, 20 кире тракторлуг тос бригада дөң-гө-лүгө 30 тонна сизген, 90 тонна силос белеткис болуп турар. Ол белеткис сизгениң 33 хуузуң, силостуң 45 хуузуң он беш өөреникчилг. Аас школаның бугурулге бри-гадасы (удуруткучу Кол Кыш-каш) белеткис, ама-даа база ол хай кижилг сөс бригаданың ийиңа үш иштинде кандыг ажил кылып турганын тайкы-бырлап чугаалаары берге-дир. Байдал бо кире, нарын турда,

ол совхозтун удуруткучулары ону чүг-дө болбаан чүвө шы-каш, чевис-чашкычче сизгелдеп турары окта шын зөөс.

Ажилды чөп организаста-хайн, ону ала-хайгаарлашкы-ның агымине киргениңден түңкел багай болган. Мынча үс эрткен турбуже, дыка хай бригадалар хол кадырларын амыгдал, сизген кезер хамаан чок, ону сөптөп, бизеп албаан болуп турар. Тракторлар кы-кар-чаар материалдар-биле кандырттымаан. Ону харым-лаар, организастаар кижилер амыгаш башкаар туржук, бот-боттарыңе чүгүлү олур-лары көрлө таарымча чок.

Кандыг-даа ажил үс-шактыг, хонук хуураалыг болгай, мал чеминиң белеткелчиге эң таар-ымчалыг үс-июль ай ич-чаар хилис эрте берген, а-вгуста тараа, ногаа ажалдазы дээр ажил-ла көвүздөр, күш чардыгар апаар. Өөрөдиге чылы база удавас эгелээр болгай.

Мал чеминиң белеткелдинде байдалдарга хамаарыштыр дө-дүк хемчеглер албас болза, тоомча чок хөөннер эки түң-нелге чедирбес болгаш үс-шактыг манаас дээрзин утпас болза чогуур.

В. ТАМДЫН-ООЛ.

МАЛ ЧЕМНЕРИН ДҮРГЕН БОЛГАШ ШЫНАРЛЫГ БЕЛЕТКЭЭР

Сизгини шын зөөс кургадыр-га, оң хоолугу бугурулгези-не ургөп, а технологияны са-гып тургаш витаминиң сизген далганы кылыры сизгиниң хоолузуң барык долузу-биле камгалап арттырар.

Кескен ногаан массаны ээн-дөктээш, АВМ-ге кургадыр. Белеткелтиңген витаминиң сиз-ген далганының шынарын оң өл-шынгың болгаш кароти-ниниң байдалы-биле тодар-дыр. Эки шынарылг белеткел-тиңген витаминиң сизген дал-ганының өл-шынгы 10—12 хуу болуп. Ынчан оон составыңа каротин хай турар. Мал чем-иниң шын белеткис каро-тинниң оон-даа эки кадага-

латтыңып артарын болдуур. Витаминиң сизген далганың шынарын ийги киласстан куду зөөс болурун чедип алыры чугула. Ажил-агыйларда ону боттандырының бугу-ле ар-галары бар, маажа чүгө ви-таминиң сизген далганын бе-леткисриниң технологиязын шыңгы сагыры негеттир.

Витаминиң сизген далганы белеткис сизгиниң чевектелип турар үзүндө кезер херек. Ынчангаш бо хүннерде чангыс чылдыг сизгениңиң кезип, оон витаминиң сизген далганы кы-лыры таарымчалыг.

Ногаан массаның үзүңнү чангыс хай 2—3 см кылдыр ээн-дөктээриң чугула. А чам-

дык ажил-агыйларда ол не-гелдизин сагылаан турарында оларның белеткел турары ви-таминиң сизген далганының шынары куду. Ичкээлээрге, «Россиа» совхозтун эхэндөк-түн массасы 5—7 см, «Кызыл тараачын» совхозтун база-ла хөлүн эрттир узуң болган. Ынчандыр эхэндөктүн масса кургадырга савазын кир-бес транспортрга база шап-тыктыг. Эске-даа ажил-агый-ларда шынары куду витаминиң сизген далганы бугурул-гезинде бир чылдаагың база шын зөөс эхэндөктүзү-кинде деп санаар апаар. Кур-гадырга барыбаныңе ногаан массаны өйлөп кирери чүгү-

Төрөөн чуртувуста

ЛЕНИНГРАД. Ленинградтың «Электропулт» заводу хо-жу-дашкындан муракчы бооп үнгөн. Чедишкениң бир үн-дизини ында тургускан кадр-лар курлавыры болган. Ол бу-дүрүлгөдө удуруткучу алба-дужаалдарга кандидатуралар-ны тодарыдып, оларның док-таамал өөрөдигезин чорууап турар.

ВИДНОЕ. (Москва области). Найысылал облазының Ленин районунуң ажил-агыйлары курлавырлап алганы сизгини берик шүптүзүн сери адаанда тургускан. Оон түңкелдизге но-гаак мал чеми чевис-чашкы-ныг-борак даа үдө ургөбес, хоолугу шынарың чидирбес.

[СЭТА].

КЕЛИР ЧЫЛАДЫҢ ДУЖУДУНГЕ

«Ах-Тургу» совхозта Ужар-Мадыр. Ондарга удуруткан бот-орулга-чарылгалыг хо-ву-трактор бригадасы көрүзү-нү үлүрелди, болбазырыңа о-лур-ын эки чорууап турар. Олар-чай дүргүзүндө 900 гектар чериниң чайгы аңдарылазын чоруу-дар сорулгалыг.

Ооругаа 300 гектар, Кара-Сугаа 100 гектар. Улуг-Хоу-да 500 гектар шөлү үш удаа үлүрелкен. Далбыг чок, ан-дазыннарды күчүлүг 1-150 маркалыг 5 агрегат дүн-түн чок ажилдап, келир чылдың дүжүдүңгө маадаладып тур-гузуп турары ол. Бо ажил-дарга хонук механизаторлар Берзи Смирнов, Кеш-оол Билдин-оол, Иван Көк-кыс олар иденейлиг киржи, еске эс-өөрүңе үлгөриң көр-гүскөн.

Бригаданың кемжигүнери Бо чезим чашканы 1200 гектар шөлү тараа куртуларынның чайгы ажалдазын база чору-дуп келген. Аңгыстары Бок уңжугтерден камгалап, олар-нык кыдыгыларын дескилг аңдарган.

Бо хүннерде тараажылар аңгыстарың чайгы болбазы-радылганың дөртү ээлзине-че киргилкен. Агрегаттарың турушкучу чок ажилдарыңа эдиккин механиз Николай Көк-кыс, канкачы Александр Сундуй төлөптий үлүг-хуузуң кирган.

Ч. КЕЖИК-ООЛ.

АК-БААЛЫКТА

Чөөн-Хемчик районда «Хан-дергей» совхозтун механиз-аторлары чайгы чер аңдарыл-галарын Ак-Баалык шөлдеринде чорууду турарлар. Олар бир-ги ээлдеге 480 гектар чер-ин болбазыраткан. Ам ында хейнү ээлчег эгелээш, Механи-заторлар Давыд Сат, Кайгал-оол Монгуш, Анай-оол Тулуш, Билир-оол Монгуш олар онза шыгылар, хүн бүрүнүң оналдазын, 130 хуу чедир күсөдип турарлар.

В. МОҢГУШ.

Фестивальчы бешки хүн

КЕЛИР ҮЕНИҢ ХҮНҮ ДЭЭШ

Анык азыннам эртеден Динь Зунг бичи оол чораш-ла чаш уугуларын бомбалаш-кындан камгалап, көдөз суур-га кандыг-даа үнүш үнмөс кылдыр хоранаттыңан черин көргөн. Бөгүн-даа ында чүг-дө үнмөй турар. Ону арга-арыны болгаш бүдүн көдөз суурларын агаардан араатан-зыг азу-биле чаштырып турган америк агрессорлар кылган.

— Мен тайкы профессиона-лып алган мен. Ынчалза-даа тайкы дээр түлүр хөөк дээрзинге бугурур мен. Чер-ин арыг кылдыр көдөз арты-рар дээр каттышкы күжө-нишкениңиң үндүдөрү, ону хораннаарын болдурбазы эрге-жон чугула — деп, математи-ка айтырылганын ажилдап кылып турар Динь Зунг чуга-лаан.

Москва фестивалы анык-тарын даярдагы хүн дугайың дүвүрээзин болгаш сагыш чо-ваашкын-биле, экологтун айт-ырыларын ханкызы-биле чуга-лап турар баштайгы шул-ган болган. Ону амыдырал боду-ла сагыш кирип чуга-лап берген. Эртең төңкөтүг депшигениң кончуг дүңгө-лөргө кичээлгезиң күш-лө-дирин негеп турар. Ону камгалавас дээр демисел-терин бичиги оодурунгу тура-ом амыктарың интерна-ционалы күлүзгөзү болур. Ол боадың долгандыр тура-ом ботдус чүүлдерин камгала-р дээр шынчээшкениң кыжиң. Илериниң июль 31-де болган чыгыңгыңа болгаш ужура-жылашкыңа илередип тура-ган. Тема азы-биле төлөп дискуссиага Баала-ла ол дуга-йында чугаа болган.

Ботал деп индий хоорайга бомбалап чазыбаан. Канча агаар кустуктуг сизген чыды-биле чытпалы бээрге, дээр өк-чөк бооп хөөзөр артык. Ки-жилерин башы дескиңиз эгел-лээш, көрөтөр өйдүгү, кусту-күл келир алган. Көзүлбөс хо-роннун куду хоранаттырган кижилер хейнү-чугула-ла көз-дүжүп турганнар. Боталдык хай-халыы кынар эгелээш.

«Юнион карбайд» дээр аме-рик корпорацияның химия за-водунун чер адаанда шыг-жырындан хораныг газтын унуп эгелээшкениң түңкелди-нде ындай айылдыг халып болган.

Ол дугайын чугаалап тура, Маджа-Прадеш, штаттың пер-ламент кемжигуну Джаймонан Адикесаван моруңгучтун сан-туну кирген: 2,5 муң кире кизи өлгөн. Хей муң кижилер хороннаашкыңа таарышкан-нар. Ол бүгү болза «Юнион карбайд» артык кончаа сүр-гөш, бугурулге черин амыгаш чок чоруткун болгаш долган-дыр турар бойдус камгала-лың бүгү нормаларын үрөп турганыңа болур.

— Бойдус биле чурттап ар-зынчын корпорацияларың аразында нити бичир дылы чок. Ол кампаниялар хейнү орар чурттаарге шынары куду продуктулары болгаш эргиж-ирзэн технологияны, бугурул-генин хоралып артыкчылыг са-дып турары хөөр зөөс. Ын-

дыг кем-бугурулг херектерин болдурбас дээр делегейниң экономикажы хайрылааларының практиказын өскөртүр, хөжүп орор чурттарнык национал экономикажы бижыгылар зе-рек. Мээң төрзүн Анголанда оңтүңкүрелер социали-стик курчунелер, чүңүң-даа мурунда Совет Экилери дүт-лап турар — деп, Студенти-лерниң Бүгү-африканың эки-лерин фестивалга төлээлп келген Педру Шавеш чуга-лаан.

— Экологтун айтырылганы Москвага чугаалакчы турары-амс ханы уткалыг. Совет Эки-леринде курлавырларын чо-гумчалыг ажилдарын му-руне политиказын негө-лөп кылдыр тургускан. Фес-тивальдин төвү — улуг Москва хоорай — черде эки-не ногаан болгаш арыг хоорай болур. Экологтун дүжүлгө-эңче калбас-биле көргүзүң-ген Улус ажил-агыйның не-дишкениңиң делегейдинге тема азы-биле төптүг эртип турар бисте дыка таарымча-лыг. Чөкөң астыртырың бол-гаш ногаанчылдыга пазала-ныңа тураскааткан көргүзү-конкур кончуг болур. Бүгү экилелдерин республика-дан келген анык специали-стерин хай муң чектерин кончуг чараш композиция кылдыр билидирин-биле көс-төп-шимизин мен кайгаткан. Ол чагай чыгыт, азы-бүрү өңөргөй көргүзүлгениң ат-тары: «Тайкы дээрге өөрүш-кү», «Хүннээрктиг Африканың дээриниң адаанда», «Мекси-качы симфония» — эң ханы уткалыг деп, Болгариядан фестивалда келген Веселен Вилчев онзалап домдеглээн.

Ол болза совет кижилериниң тайкының талазында тура-рын, оларның ханы интерна-ционализмин көргүзүп турар онзалыг чүүл болур. Совет Экилинде бойдусту дүрүм азуура камгалаарыңа дүжүлгөзү мексикан юрист Рикардо Аселен Эспиносу ды-ка сонугурааткан. Совет хоор-айларының черин, оң байлө-тарын камгалап турары, ама-а коргал чедирип турарлардан шыңгызы-биле негеп турары кончуг эки-дир деп, ол чугаалаан.

Мээң бодамын-биле алырга, бойдусту бүгү черлерге план-ныг үндөңизге камгалаары эр-гежон чугула. Ол талазы-биле тодаргай бажымыңың Мекси-када база кылган. Хөжүлө-ниң болгаш бойдус камгала-лың айтырылганын холбаварын орадалыг турар экологтун тускай программаларын ажил-дап кылган. Делегейниң эң улуг болгаш хай чурттаачы-лг хоорай болур бистин майы-сылалыкка ол эңне чугула. Мааза база Совет Экилинниң дүжүлгөзү үлүг өөрөдигит. Хей-хей туудуларын Москва-да чер карым бодымчалыг таарыштыр а

СОВЕТ ТЫВАНЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

1985 чылдың бирги чартында Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдээзинин Күрүне планынын күүселдээзинин түннелдеринин дугайында Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң ДЫҢНАДЫ

Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары, он бирги беш чылдың сөөлү доо-зукчу чылдың даалгаларын болгаш хуузалгаларын хууседе эрте чедикшириниң күүсүдү дээш социалисттик чарышты келбарткеш, чамдык чедикшириниң чедик алган.

Улус ажыл-агыйның хөгжүлдээзиниң кол-кол көргүзүлгери дараазында сан-чургагайлар-биле тодораттынар:

ҮЛЕТПҮР
Продукция сайгарынын чартык чыл планы 103,6 хуу күүсеттинген. Кызылганын эң чугула хөвирлериниң хай кезин бүдүрүп үндериниң даалгалары күүсеттинген. Үлөтүр продукциянын нити хемчээли 1984 чылдың бирги чарты-биле деңгээрге 2 хуу өскөн.

Үлөтүрүнүң тус-тус адырларының аайы-биле көргүзүлгө миндиг:	1985 чылдың бирги чартында бүдүрүлгө хемчээли	1984 чылдың бирги чарты-биле деңгээрге хуу-биле
Электрэнергетика	99	
Одөөр чүтү үлөтүрү	101	
Металл ажылдап кылыр	103	
Ыш болгаш ыш ажылдап кылыр үлөтүр	104	
Тудуг материалдарын үлөтүрү	109	
Чимч үлөтүр	100,9	
Аш-чөм үлөтүрү	99,7	

Күш-ажылдың бүдүрүлгүсү 1,1 хуу өскөн. Оң ачызында продукциянын немей өзүлдээзиниң 75 хууу алдынган. Бүдүрүлгелериниң хай кезинге күш-ажылдың бүдүрүлгүсүнүн немей өзүлдээзи ажил төлөвириниң ортумак хемчээлиниң өзүлдээзи мурун турган. Бараның продукциянын бот-үнезин чингедириниң талазы-биле даалгалар күүсеттинген.

Чамдык бүдүрүлгелерин, министрстволарың болгаш ведомстволарың бүдүрүлгө ажил-чорудалгаларың көргүзүлгө дараазында сан-чургагайлар-биле көргүзүлгө:

продукция сайгарынын чартык чыл планынын күүсөткөнгө	1985 чылдың бирги чартында бүдүрүлгө хемчээли	1984 чылдың бирги чарты-биле деңгээрге хуу-биле
«Тыва диг-дуг» комбинат	111	113
«Каш-Хем» хөмүр-дөш разрез	110	101
Тываның электр чөткелери	102	99,0
«Тудуг кезектери» комбинат	102	104
«Шагнарэкстрой» трестин УБК	114	135
Кызыл-Мажалыктын эл комбинаты	103	104
Сүт комбинаты	100,2	99,6
Тараа пр-дуктулор эргелели	102	83
Аш-чөм үлөтүрүнүн министрствозу	96	97
Дарыялың фабрикасы	104	102
Алгы завод	76	94

«Тыва тудуг материалдары» каттыжылганын	96	90	92
«Тыва сүт тудуг» трестин	105	106	120
ДБК завод	100,4	99,0	108
«Тыва көдээ тудуг» трест	100,2	104	103
Ал-маш ажыл-агый министрствозу	102	102	107

	пр-н- ч-н- се	буу- жөн- талаз	куш- буу- талаз
«Тыяа дөг-дүгү» комбинат	111	113	108
«Каа-Хем» көмүр-дөш разрез	110	101	94
Тыяаның электр чөткилери	102	99,0	97

Илгуду кезектерин» комбинат	102	104	107
«Шагымартыжстрой» трестин УБК	114	135	128
Кызылдың элт комбинаты	103	104	107
Кызыл-Мажалыктын элт комбинаты	103	95	102
Сүт комбинаты	100,2	99,6	93
Тарым пр-дуктулер эргепели	102	83	91

Чоннуң хөргөл баранынын бүдүрүлгөниң планы күүсеттинген. Продукциянын эң чугула хөвирлерин нитизм-биле республикада бүдүрүлгө миндиг:

ДБК заводу	105	106	120
«Тыша кодээ тудуг» трест	100,6	99,0	108
Аржа-мыш ажыл-агый министерствозу	100,2	104	103
«Тыша септелге-тудуг» трестин тудуг кезектери			
Болгаж конструкцияларының заводу	102	102	107

Чураа чүмү үлөтпүрүнүк			
министерствоу	105	106	106
Чурт үлөтпүрүнүк министрствоу	102	106	111
Автосетелге заводу	104	105	107
Сельхозтехкуриом	100,2	102	102
Ном парлаар чер болгаш полиграфия херектериниң			

Эпээр демир-бетон конструкция болгаш кылыгы — муң кубометр	26,8	115
Сорттук даг-дугу — муң тонна	58,1	112
Хөм ыжы — муң эжеш	47,8	99,0
Кидис идик — муң эжеш	36,2	91
Дарыялың кылыгы — муң рубль	879	91
Эт (үлөтүрүгө ажилдап кылганы) — тонна	2999	104
Колбаса кылыгы — тонна	771	102
Чалаң сүт продукциясы — муң тонна	10,5	102
Мал саржаа — тонна	192	89
Далган — муң тонна	16,5	99,0

Хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгы — муң тонна	9,8	96
Кондитер кылыгы — тонна	567	107
Эзиртпес сүкуннар — муң дал	98	129

Хөмүр-дөш, кызыл тыварынын, сорттук даг-дугу, тудуг чутайы, хөм идик, колбаса кылыгы, мал саржаа, чалаң сүт продукциясы, далган, комбикорм, кондитер кылыгы, эзиртпес сүкуннар бүдүрүлгөниң ыш

Чүк сөөртүлгөзү — муң тонна	4037	104	105
автомобиль транспорту	47	107	107
Чүк сайгарылыгы — млн. тонна-километр	225	103	104
автомобиль транспорту	11	119	119

жылы сөөртүлгезин—муң дымый кубометр	168,2	99,0
ооң иштинде: тузуг ыяжы	147,5	100,1
Дилиг материалдары — муң кубометр	58	90
Мебель — муң рубль	793	99,2
Культура-амыдырал болгаш ажил-агый барамчыры — муң рубль	1404	99

Тудуг чутайы — тонна	1571	106
Тууябу — муң кезек	11257	95
Эпээр демир-бетон конструкция болгаш кыялыглар — муң кубометр	26,8	115
Сорттуг даг-дүгү — муң тонна	58,1	112

Кыдык идиик — муң эжеш	47,8	99,0
Кыдык идиик — муң эжеш	36,2	91
Дваранылга кылыгылары — муң рубль	879	91
Эт (үлөтпүрге ажылдап кылганы)—тонна	2999	104
Колбаса кылыгылары — тонна	771	102
Чалаң сүт продукциязы — муң тонна	10,5	102

Мал саржаа — тонна	192	89
Далган — муң тонна	16,5	99,0
Хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгылары — муң тонна	9,8	96
Кондитер кылыгылары — тонна	567	107
Экспортлес суккумнар — муң сар	08	120

Хөмүр-дөш казып тыварының, сорттуг даг-дугу, тудуг чүгөйи, хөм дик, көбөсө кылыглары, мал саржаа, чалаң сүт продукциязы, далган, омбикорм, кондитер кылыглары, ээиртпес сүксуннар бүдүрериниң, ыяш	70	127
--	----	-----

	
--	---

Оң агыда республиканың ажил-агыйлары мал чеминге хөргөлээр 500 тонна фосфаттарын алган.			
Мал болгаш куш — муң тонна	7,7	8,0	103
дирг деңгээлге	4,3	4,3	100
Сүт — муң тонна	14,5	14,4	99,5
Чүк — млн. борбак	13,8	15,0	109
Дук — тонна	574	614	107

Ы	Н																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																										</
---	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	----

Оң агыда республиканың ажил-агыйлары мал чеминге хөргөлээр 500 тонна фосфаттарын алган.			
Мал болгаш куш — муң тонна	7,7	8,0	103
дирг деңгээлге	4,3	4,3	100
Сүт — муң тонна	14,5	14,4	99,5
Чүк — млн. борбак	13,8	15,0	109
Дук — тонна	574	614	107

Дук сардарынын чартык чылдың күрүне планы 136 хуу, малды болгаш иштү — 111, сүтү — 103 болгаш чурган — 100 хуу күүсеттинген. Агроуплетүр комплекзинин капитал салышкынын эртен чылдың оңа-үзүндө 9,7 хуу өскөн.			
Республиканың көдээ ажил-агыйына 1985 чылдың бирги чартында 240 тракторларын, тараа ажаар 221 комбайнынын, 368 чүк автомобильдерин берген. Тараа ажаар комбайнынын эртен чылдың оңа-үзүндө болгаш, 2,1 катал хөйү берген. Алды айлар дургузунда эртен чылдың бирги чартык чылда 22 муң тоннага удур 24,5 муң тонна минералдык чемичиндигелерин экөлген.			

сөөртүрүнүн планнары ажил күүсеттинген.

Оң-биле кады тууру, шуккан шой кылыгы, демир-бетон кылыгы болгаш конструкциялар, диниг материалдары, кидис идик, даарыялың үлөтүрүнүн продукциязын, култура-амыдырал болгаш ажил-агый баранынын, эт, хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгы, пиво бүдүрүлгөниң планы күүсеттинген.

Чамдык бүдүрүлгелер продукция сайгарынын, күш-ажылдың бүдүрүлгөниң, баранын продукциянын бот-үнезинин планнарын күүсеттэн. Көдээ ажил-агый бээр 97,5 хуу күүсеттинген.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫ
1985 чылдың дүжүдүгө көдээ ажил-агый култураларынын тарылга шөлү 295,5 муң гектар, оң иштинде тараа култураларынын — 160 муң гектар болган. Совхозтарга чакы тарылганын планы 100,4 хуу, тараа култураларынын — 100,9 хуу күүсеттинген.

Тараа култураларынын 75 хууу, сорттук үрезинер-биле тараан оң иштинде райончуткан үрезинер-биле тарылга шөлү 69 хуууна чаштырган. Суттаттыг черлерде тарылга шөлү үлөткен.

1985 чылдың июль 1-ге чедир совхозтарын болгаш Дуржулга станциянын шөлдеринде 126,9 муң тонна органиктик чемичиндигелерин төккөн, ол дээрже эртен чылдың оңа-үзүндө болгаш, 8 хуу хөй. Улуг-Хем районун совхозтары эртен чылдазында 3,2 катал, Өзүрү — 2,1 катал хөй органиктик чемичиндигелерин төккөн.

1986 чылдың дүжүдүгө совхозтар болгаш Дуржулга станциязы 92,2 муң гектар арыг ажилдарына белеткен. Агыс чердеринын планын 17 совхоз чедир болгаш ажил күүсеткен.

1985 чылдың июль 1-де совхозтарда чингелген эталон хемчээлге шилчидерге 2511 трактор бар, ол дээрже эртен чылдың июль 1-де турган эталон 45 трактор, азы 2 хуу хөй. Тракторлар-биле кылдынган ажилдарындан 45 трактор, азы 2 хуу хөй, азы эртен чылдазында 13 хуу хөй. Чингелген эталон тракторга хамаарыштыр ортумак ажилдап кылдынган хемчээли чартык-чылда 1984 чылдың бирги чартында 375 га турганында 419 га чеккен. Тракторлар септелгенин планы 83 хуу күүсеттинген. Тараа ажаар комбайнынын септелгенин эртен чылдазында оожум темпиги чоруп турар. 1985 чылдың июль 1-де үзүлгө арас комбайннар саны 615, нити барынын 69 хууу. Тараа ажаар комбайннар септелгенин планын совхозтар болгаш Дуржулга станциязы 56 хуу күүсеткен.

Дуржулга станциязын кириштир совхозтарда мал бажынын саны: муң баш

Июль 1-де	1984 ч.	1985 ч.	1985 ч. июль 1-де	1984 ч. июль 1-де	1985 ч. июль 1-де
Мийиктук бода мал	109,4	107,7	7,7	7,7	7,7
оң иштинде ийек	37,0	36,1	97	97	97
Хөм	18,5	18,9	102	102	102
Хөй болгаш өшкү	1188,3	1155,9	97	97	97
Чыгыт мал	27,7	28,1	102	102	102

1985 чылдың бирги чартында совхозтарда болгаш Дуржулга станциязы эртен чылдың оңа-үзүндө деңгээрге дөдө чургузгы бүдүрүлгө 7 хуу, дүжүдүг — 4 хуу күүсеткен. Сүт бүдүрүлгө шөлү эртен чылда турган чурга алыр болгаш бир хөйдөм дук кыргыт алырын ортумак хемчээли 1984 чылдың бирги чартында деңгээрге 10 хуу, бир ийекке оңаштыр ортумак саялда 4 хуу үлөткен.

Бирги чартык чылда ажил-агыйларын бүгү категорияларын мал продуктуларын күрүнеиниң сөдүл алыр мындыг болган:

1-ги чартык чыл	1984 ч.	1985 ч.	1985 ч. 1-ги чартык чыл	1984 ч. 1-ги чартык чыл	1985 ч. 1-ги чартык чыл
Мал болгаш куш — муң тонна	7,7	8,0	103	103	103
дирг деңгээлге	4,3	4,3	100	100	100
Сүт — муң тонна	14,5	14,4	99,5	99,5	99,5
Чүк — млн. борбак	13,8	15,0	109	109	109
Дук — тонна	574	614	107	107	107

Дук сардарынын чартык чылдың күрүне планы 136 хуу, малды болгаш иштү — 111, сүтү — 103 болгаш чурган — 100 хуу күүсеттинген. Агроуплетүр комплекзинин капитал салышкынын эртен чылдың оңа-үзүндө 9,7 хуу өскөн.

Республиканың көдээ ажил-агыйына 1985 чылдың бирги чартында 240 тракторларын, тараа ажаар 221 комбайнынын, 368 чүк автомобильдерин берген. Тараа ажаар комбайнынын эртен чылдың оңа-үзүндө болгаш, 2,1 катал хөйү берген. Алды айлар дургузунда эртен чылдың бирги чартык чылда 22 муң тоннага удур 24,5 муң тонна минералдык чемичиндигелерин экөлген.

Оң агыда республиканың ажил-агыйлары мал чеминге хөргөлээр 500 тонна фосфаттарын алган.

ТРАНСПОРТ БОЛГАШ ХАРЫЛЗАА
Нити ажилалдың транспорту тус-тус хөвирлериниң чүк сөөртүлгө болгаш чүк сайгарылыгы дараазында сан-чургагайлар көргүзүлгө:

Чүк сөөртүлгөзү — муң тонна	4037	104	105
автомобиль транспорту	47	107	107
Чүк сайгарылыгы — млн. тонна-километр	225	103	104
автомобиль транспорту	11	119	119

Нити ажилалдың транспорту-биле 21,2 миллион пассажирин аргыштырган, пассажир сайгарылыгының болгаш пассажир аргыштырганынын планы күүсеттинген. 1984 чылдың бирги чарты-биле деңгээрге, пассажир аргыштыргалыгы 5 хуу, пассажир сайгарылыгы 6 хуу өскөн. Чимч таксилериниң эртенки орт эртери 4 хуу ажил күүсеттинген.

Хөм транспорту-биле чүк сөөртүр болгаш пассажир аргыштырганын бирги чартык чылдың планы ажил күүсеттинген. Нефть продуктуларын кудуп сөөртүрүнүн планы күүсеттинген.

Агаар транспорту-биле бирги чартык чылда 109 муң кижини аргыштырган. Пассажир сайгарылыгынын, аргыштырганынын болгаш улус ажил-агыйнын адырларын уюр чүүл-биле хандырганын бирги чартык чылдың планы күүсеттинген. Көдээ болгаш арга-ыш ажил-агыйларына өмө-химиктиг ажилдар 31,3 муң гектар чеге кылдынган.

Харылзааның бүдүрүлгелери продукциянын нити хемчээлинин планы 102 хуу, хоорайларын телефон харылзаанын абонент өзүлдээзинин — 144, көдээниң харылзаанын абонент өзүлдээзинин — 113 хуу күүсеткен. Радио тоңкаларынын немей өзүлдээзиниң планы күүсеттинген.

Агвар транспорту-биле бирги чартык чылда 109 муң кижини аргыштырган. Пассажир сейгарылгазының, аргыштырылгазының болгаш улус ажил-агының адыларын уjaar чүүл-биле хандыраының бирги чартык чылдың планы күүсеттимиз. Көдээ болгаш арга-ыж ажил-агыларынга авио-химиктиг ажалдар 31,3 муң гектар чөргө кылдынган.

Харылзаваның бүдүрүлгелери продукцияның никити хемчээлиниң планын 102 хуу, хоорайларның телефон харылзаваның абонент өзүлдесиники — 144, көдээниң харылзаваның абонент өзүлдесиники — 113 хуу күүсеткен. Радио точкаларының немей өзүлдесиниң планы күүсеттинмээн.

|--|

ШЫНАРНЫ, КАНАЛГАНЫ ЧУТУЛАЛАП КӨӨР

Он бирги беш чылдың план-инг он алдындагы чарыктарын куугундаштырып, партиялык эл-чегилт сүздүгүндө талаштыр-журналыр-биде «СЭКП-ниң XXVIII съездинде» — күш-ажалчы шалыпчы 27 декада деп кыйгырыгыг социалисттик чарыкка Мөңгү-Тайга район-нук ажылчы чоннары идеп-кейлиг кырып тургаш, бо чылдың бирги чартында ба-гай эвес көргүзүлгөни чөдөл алган.

Бирги чартык чылда план-инг он алдындагы чарыктарын куугундаштырып, партиялык эл-чегилт сүздүгүндө талаштыр-журналыр-биде «СЭКП-ниң XXVIII съездинде» — күш-ажалчы шалыпчы 27 декада деп кыйгырыгыг социалисттик чарыкка Мөңгү-Тайга район-нук ажылчы чоннары идеп-кейлиг кырып тургаш, бо чылдың бирги чартында ба-гай эвес көргүзүлгөни чөдөл алган.

Социалисттик чарыктын дээштин бөдөрүгө кескү агыткычын ролю улуг, мынча-даа ону экижидеринче чамдык партия организаци-лары савгы салбас чоруктар бар. Районнук коллективтер-ниң экономиктиг болгаш со-циал төгүлдөзүн, квартал, ай планнарын куугундаштыр, чарыктын тиклекчилерин айт-кан көргүзүп салбыралары, сан-чурагалар чок болгулар.

«Кижик-күш-ажал-биле ал-дарыг» деп кескү агыткыч-ның көрүлдөзү республикада чорут турар. Бо чутула херек-те «Мөңгү-Тайга» союзтук партия, союзтар арасында бот-орутка-чарыгалыг тууду улаштугунда, районнук кижик-ажалчылар, административ-тиг органдар партия эге ор-ганизациялары кошкан кырып, кескү агыткычын дээштин бөдөрүгө кескү агыткычын оожум чартынып турар, мын-чангаш көрүлдөзүн негелде-зинге чөтөс.

Күш-ажалдын савгыла-чуру-мун быжылгаар, организаци-чорукту экижидер, арагалаш-кыгга ууду демиселди күш-тедирер дээш партия, совет,

Бөгүгү Варшава — үлөтү-нүң улуг төвү. Улус ажыл-агыйына ооң салымшкын элээн улуг. Ында бүгү фотоа-параттарны болгаш фотоа-параттарны, бүгү телекорт-параттарны, үшүк авто-мобил, магнитофон бүртүп бугартуу чатурар.

Дайыннык арттырып каан хуу-убаларында болгаш бу-зундурлардан катат өзүп келген, совет кижилерин ду-засы-биле катат төртүтүгүг-Вислада хоорай — Варшава ам-мынчаар көстүр.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ТЕХНИКТИГ БУДУРУЛГЕЛЕРНИҢ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАЗЫ

БУДАПЕШТ. Келер беш чылда центр чакычылар полша бу-дуралгачилерден өңүт теле-визорларга бир миллион ажит кинескоптарны алырлар.

«Электромодуль» деп центр фирма биле «Униат» деп полша каттыжышкынның арасында чоокта чаа чарган дугуржуга өзүгээр 1986—1990 чылдар үзүндө «Орион» бол-никтиг центр бугурүлгө чар-лыр полша бугурүлгөниң аны-буру хемчээлди кинес-коптарны тургузар өңүт теле-визорларын чаа хевирлерин мөөкү-биле бугурүп үндүрүп эгелээр. Ол заводтарын цех-теринге кылган телевизорлар-ның чамдыктын полша бугу-рүкчүлөргө чорудуу бээр.

Келер беш чылдың дугуржуга полша прибор тудукчула-ры боттарының көрүгүнө иници-тиз-биле 5 млрд. форинт түгө кинескоптарны болгаш

Чижээлээр, оларның кыйгы-ры болганынң найысылал-ның заводтарынга болгаш фабрикаларынга улуг детким-чени алган. Софияның ажилчы чоннары Улуг Октябрынң ба-йырлыгына чедир бо чылдың планын куугундаштыр болгаш де-разында беш чылдың көргү-зүлгөниң деңгээлине чедир шиктирилээр.

ЭРТЕДЕНЕРНИҢ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАЗЫ

УЛАН-БАТОР. МАР-ның не-цонал алавын тургузар та-лазы-биле Моолдун болгаш Совет Экилдеринң эртеден-нериниң кады кылган ажыл-ы доостур чөдөл турар. Ол хо-вар парлар үндүргөн атлас Моолдун бойдус байлыктары-ның хай азылыгын, ооң чар-иштинң байлыктарын, бойдус-климат зоналарын дугайын көргүзөр. Акаа хай саныг өңүт карталар болгаш бой-дустун чер едаанда курла-вырларын туруп турары-ның схемалары, моол болгаш совет геологтарынң шикше-ажалдарынң үзүндө чыг-дыгган эң байлак материал-дар кирер. Атласка республи-каның чаа үлөтүр районна-рынң экономиктиг хөжүлдэ-зинге, улус — ажил-агыйын-ыг чутула адырларын эконо-миктиг зоналарга чогуулаптыг специализацияга болгаш тараштыр тургузарыгга, күш-ажалдык социалисттик дөдөгөй хууалдазыгга оларның турар черин болгаш укур-дузанын тодоргалдарыгга онза ки-чээлгөни келген.

КӨЗҮЛДҮР ЭКИЖЭЭН

Арагалашкыны болгаш ан-когизманын уутуулар дугайында доктаады шиктирилген Хайыракан кездэ Соединни-дектисинде ажилчы чон-нарга таныштырар, амидирал-га боттардырар ажилды күс-сом, хай-ниити организаци-лар «Улуг-Хая» союзтук пар-тионунуң уадуургулазы-биле чоруткан. Ону чон каа-даа-дектис, бо хүнөөрде чер-чер-де байдалдыг экижээниг сөтпөл ханыг турар. Ниити корум-чурум-даа экижээн бо-луп турары кескү. Ол-бүгө-ле ажил-тал кижизидгелгине ол бүтүмү салдары кааа хире деп болаар силер.

Тос кижик составтыг комис-сияны бистиң Хайыракан суурда тургускан, комиссия лляй өзүгээр ажилды эгелей берген. Арага саадынын гра-фигин эде тургускан. Эш хуу-судумуң болгаш еске-даа хай-ниити организациаларның со-ставын чартып, оларның ажи-

ЦАФ—СЭТА-ның фотозы.

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНЗА-ДАА...

Арагалашкыны болгаш ан-когизманын уутуулар талазы-биле партия, чакыткыч ач-чоруду турар хемчеглери амидиралда куштуп болуп киргенден бээр ийи ай чокчулган. Барыын-Хемчик районда бо талазы-биле кылдыгган чам-дык ажилдары мааңа чутга-лааын. Партия, профза-нел, комсомол болгаш еске-даа хай-ниити организаци-лары дамчыштыр доктаалды база Чарлыкты чоңуң калбак массаларыгга таныштырган. Арага саадынын чурумчудуп, нормалзын доктааткан. Рай-куусомунуң, хоорай, суур, кө-дээ Советтерниң чанында ара-галашкыгга ууду ажил чо-рудар комиссияларын, эки тура улусчу дружиналарын, эш хуу судатынын, профза-нелдик чагуулардыг состав-тавын чарткан. Оларның уадуурчуларында болгаш ке-ржигиндеринде коммунистер-ни, комсомолчуларын, күш-ажалдын хоочундарын болгаш муракчыларын хөй-биле кирген.

Комиссия кезиңиндериниң кылган ажилдарын биле чөргө-лөшчү чедир кылдыкмайып келген чүүлдерин болгаш ооң чылдагаварынын илередиң кө-рүлдери. ССР-ниң Дээдн Со-вединиң Президиумун Чар-лыктын куштуп болуп кире-ниниң боттайгы хүнөөринге болаарга, ажил сууларын айтсы чотурар. Ак-Довурак хоорайның, районнук куртак-чылыг суурларынң кудумчу-ларында экирик кижилер кес-түлөк апарган. Мындай кижилерин мурунда шагда-лар, дружинниктер доран тудуп, шыгыг хемчегин ап

ЧЕПСЕКТИГ ЧӨНГЭЭ

БЕРЛУТ. [СЭТА]. Израиль шеригер бот-догунуушкын-ны Ливанга ууду база бир боочепсектиг өңүк-чөгүзүн кылган. Июль 29-та израиль ШАК-тын эскадралыг ливан агаар делегация эрлп кир-геш, Бекаа ортулажында чурттакчылыг Мардж дээр

черик, а ол ышкыш дескен па-лестинерниң ооң чогуунда ле-герлерин араатангыг өзү-би-ле болболаан.

Израиль эжелекчилер бол-гаш ук чуртуктук кол лабо-рактористтеринден тургустунган оларның чалалары эжелде-ливан черлерде кара турзын-

СЫДЫГЕ АЛДАР БОЛУР

СОФИЯ. Болгарияның Плов-диза округунда ажилдарынң 40 бугурүлгө бригады амыг беш чылдың планнарын куугунда-штыг дугайын илеткээрлер. Ооң-биле кады болгаш Ком-мунисттик партияның XIII съез-динде адыр болгускан со-циалисттик чарыш чуртук үлөтүр бугурүлгө черлеринде калбарган. Ооң инициатор болгаш профза-нелдер болган.

АРААТАНЗЫГ ҮҮЛГЕДИГ

МАНАУГА. [СЭТА]. Америк хөдөлөөшкүлөр Никерату-ның улусунга ууду база бир араатангыг үлөдөгилерини кылганар. Республиканың камгалай министрствозунуң динчатакчы-биле алырга, Ма-татайла департаментке со-савы дээрден болгаш херек-тер чоробан ийи күш машина-ларын кедеп чыккан, бо-лаанар. Олар Сандиную улусчу армияда албан эрлти-турар солдат-биле укур-ракыр дээр бар чораванар. Ол араатангыг терроризм үү-

ЧАЫСТАЛШКЫН

ТОКИО. [СЭТА]. Япония-ның төп районнарыгга суук чаыстаалшынын түнелгине-де чуртук найысылалында по-ездилерниң аргыжары тур со-саван. Ийи шек дугурдуула чаыстаалшынын деңгээл 100 миллиметр ажыг болган.

ЧЕДИШКИНИҢ ХӨДЕЛИШКИН

КАБУЛ. [СЭТА]. Афганистан Демократтыг Республиканың чепсектиг күштериниң кезек-тери ол черниң чуртуктаа чо-нуунуң иделкейлиг деткимче-биле чуртче даштындык чо-рууду турар контролөөшчү-лөкчү дээрбичи бөлүктөргө согуз бээрин уламчылап турар. Бахтар агентлигиниң динчата-каны-биле алырга, Каписа мо-жуга 26 кем-хөргө үлөдөгиле-рин тудуп алган. Нангархар

АП—СЭТА-ның телесфотозы.

ЯДЫЫЛАРГА СОГУТ

НЬО-ЙОРК. Рейган адми-нистративиниң үндүрүг ре-формазы дээр телевилел ады болгаш ортукма орлу-галыг чоңа улуг согуштук болуп дөң, Нью-Йорк штаттың губернаторы демократ Марко Куноа медөгөзүн.

Окуртканың национал эми-лятинин Орландо хоорайга (Флорида штат) болган конфе-ренцияныг ол чуте чутга-

«ШЫНГА» ХАРЫ

ПАРЛААГАГА ҮНГЕН СООНДА

Кызылда «Алунушка» садик-ке хөргөлөкчилер инициатив-ниң [А.69-67 марканы 36—71 ТБ3]. Сельхозтехникумуң 37—65 ТБ3 дугарыг чук, 09—20 ТБЕ дугарыг чук, дугарыг чадир черинң УАЗ-432, республика психиз-мелгезиниң 95—88 ТБЕ дугары-г, «Таша сук тууга» трестинң автобазасынын 28—79 ТБ3-и, 70—38 ТБ3 дугарыг «КамАЗ» болгаш чамдык еске-даа ма-шиналар доктап турганынң дугайында фелетон орунуңа корреспондентка «Кургу ку-зостар — хууда херек» деп ат-биле «Шын» сонуга үнгөн.

Шүгүмчүлөгө таварышкан чөлөкчүлүк-биле кандыг ажилды чорутканын дуга-йында хары чорудар кылдыр чага-бикитки СЭКП хоорю-мунче чоруткан. Оон дова-зында хары келген: «СЭКП Кызыл хоорюмуң динчатак-чы болза, «Ясли-садта уругла-

«СЭЙКАН» ТОННЭЛЬГЕ ХАМААРЫШТЫ

Үттеп эртерин япон туду-гчуларынң чоңкаа чөдөсө, «Сэйкан» тоннельди Хан-суй биле Хоккайдо ортулажыгга тудуштурлар. Дикте хай көр-гүзүлгөни барымдалал алыр-га, ол тоннель Гиннетия де-лөгөй демократизминг туруп болурунга чөдөл турар. Оон узун дорту барың 54 кило-метр, оон 23 ажит километр суугун кырындан барың 240 метр ханы Сангү өшүтүп ады-биле эртен. Оон бедик нельды тударыгга барың 700 миллиметр япон иен ашканы чарыгдан — ол дээрте баш-тай планнаттыг турганындан дөрт катат хай-дур.

Тудугун бүгү үзүндүн дур-гунда — ол 21 чыл уламчы-лаан — тоннельге херээжик кижиниң бугу дээр кырыг. Япон чүдүлгө-биле алырга, тоннельдин ажил чок турар байдалын дагаларын кыс бу-галы камгалар турар, мын-чан бир эвес ол чер кыры-ның херээжик кижиниң көрүп каар болза, хорөдөл, хүннөй өзөр болгаш озал-ондакка та-варыштырар бот-ондакка ол-чө-мөд болуп. Оон калында «Сэйканы» тудуу турарын үзүндө кижилерге халатта-

база таварышкылаан. Тоннель-ди төлөөлөөшкүн болгаш ту-тат эртериниң үзүндө өзү-түтүлгө амыг үнөм ачкан болгаш тудуу техниканын ажил-лаан. «Чус чылдың иже-жик хуулгазын» кылдыр парлангыч ат берип кааны бо тудугун 1987 чылда шуут доосткан турар кылдыр төлө-вилээр.

Ам-даа берге ажилдыртып ийи чыл эрткин, а парлгаа болгаш хай-ниити мындайг а-тыргалары болган чок-ла сө-лөп турар: «Сэйканын келер үзүң кандыг болурул», «Бо тудугун уламчыдан Япония амыг мырманы чок бир аны-ның кам чамыгын» болу бер-биз ийенин.

Тудуу эгелеп турар дүштө чуртуктук экономиканы көдү-рүшкүмүң байдалга турган. Ычкан транспорт талазы-биле Токюдан муруну, согуу бол-гаш барыын талаалары херел-дени чоруттар чоруктуг де-мир-оруктар чөткөзүн хөжү-дүп, калбартыгга иделел салып турган.

Ыччалзак амыдырал ол планнарын эде көрө берген. Эртен чээрби амыг чылдар-нын дугурдууда чуртка эки шаңарыг автооруктары туг-кан, автомобиль тудушкуну-

рым тускай платформаларыга автомашиналарын дамылга-рыгга туралыг.

Тоннельди шериг сорулгалар-ныгга ажилгаар аргалыг иделкейлиг чутгаалык турар. Олар ону шериглерин чакыт дамылгаларыг болгаш Хок-кайдоң оск-чөткө-биле хан-дырарыгга чакыт чок орук кылдыр ажилгасан, ол орту-лукче «совет шериг амыгын уламча дигилеп ораар» деп чутуруп туралар. Чазак оларның планнарын эдеп кө-рүп турар. Премьер-министр Я. Накано «тоннельди шер-иг талазы-биле кедергей ажилкыныг дугайын медөг-лөзүн».

Хансунуң болгаш Хоккайдо-нуң согуу талазын «Сэйкан» тоннельди тудуу оларның ра-йоннарынң экономиканын кө-дүрениге болгаш хөжүлдө-ринге иди бээр боор деп ма-нөп турган, чурттакчыларынң иделгелери агаарда астыне берген. «Чус чылдың инке-кержи хуулгазын» дамыг хар-нык чутуу шериглерге ажил-тыг чүвө үнгөн хире. А япон-нарын хай мурунуу хары-ландыг болу бээрин күтөөрин тургунар. Ыччангаш олар көк чамыг камал ажилкыг кыл-дыр бодарын уламчылаш-кылаанар.

Ю. ВДОВИН.
Токио хоорай.

СЕТКИЛ ХАНЫЫШКЫН-БИЛЕ

Бистик хоороньыска ырак, чооктан аны-бур оюн-көргүзгүлөрлүгү артистер бол-ла ал-лап кээп турар. Ынчалза-даа балет уран чүүлү-биле респуб-ликалык чурттакчылары тур-жук, кызылчылар шоолуг-ла таныш эес, ыңдыг артистер биске барык келбей турар. Бо удаада Новгород филар-мониясындан классиктик балет бөлүү аялдап келген. Шынал-ла солун болуушун. Хөлчөк чараш, улуг уран чүүл-биле кызылчылар болгаш на-йсылалдык аялчылары сет-кил ханыышкын-биле таныш-каннар.

«Куулуг хөл», «Бахчисарей фонтаны», «Жизель» — олар-ның кайызында-да көрүчүлөр зал долу, олар балетти биске кылдыр хуулап алганар. Уран чүүл-биле кийиздиле, чараш чүүлге кандайшыла кийилер-ни чачкычтары онзагай ук-жур-дузунга болбойн кам-чаар. Балет көргүзүүн, ыңда-нарым чараш аял-ханы-ны ханы билип алыры кижик бурзунга берге-даа болза, көрүчү чараш чүүлге дамы-ла сеткил ханар, ону өөрүшкү-биле хуулап алыр. Бо удаада шынал-ла ыңдыг болгон. Көрүчү чараш чүүл дээш өөрүшкүлүн илер-деп, артистерни оюнун, чы-лым-биле хуулап ал турган.

Новгород филармониясынын классиктик балет бөлүү тур-густунга-ла дөргөн чыр чоок-шулап турар. Коллективтик кол өзө Ленинградтик акаде-миктик хореография училище-зиниң доозучулары болуп тур-ар. Балет бөлүүнө чаа-чаа анык-ескен чыл бурү неме-жил кирип турар.

Классика балетиниң бөлүү-нүң кол өзөң билдинтир мас-терлер тургузуп турар. Олар-ның кичээнге Чуваш АССР-ниң улустун артизи Лариса Ивановская, Башкир АССР-ниң аялчылары артизи Эдуард Гали-мов база Виктор Корольков, Сергей Блинов, Сергей Алек-сандров оларны кириштирип болуп.

Балет бөлүүнде аныкча-база хей, олар кайы-даа ба-летте көсүзү-биле ойнап ту-рарлар. Жизельди ойнап тур-Наталья Кузнецова-даа джик.

«Бахчисарей фонтанында» Ма-рияны ролонда Мария Ми-хальская база-ла онзагай бо-луп турар.

«Ат-сурагыл» балет артисте-риниң ойнап турары шынал-ла экки. Кызылчылар П. Чай-ковскийниң «Куулуг» хөл, Б. Асафьевниң «Бахчисарей фонтаны» база А. Адамянниң «Жизель» деп балет-биле танышканнар. Орус болгаш дашкы классика балетиниң тергиниң дээр чогаалдары-биле көрүчүлөрни таныштырганы дээш Новгород филармония-зының балет бөлүүнө четтир-дикс. Шаң ыңдыг балет көр-гүзүлөрин моон сонгаар док-тамыл көрү күзөңик болуп турар. Балет уран чүүлү-биле танышылга уугуларга-даа уугуларга-даа алуут өөрүш-күнү шайнар, а эстетиктик ки-жииздиле талашы-биле оон хейнү билип алырыныс чуте-жок.

ЧУРУКТАРДА: П. Чайков-скийниң «Куулуг хөл» деп ба-летиден көргүзүлөр.

О. ОХЕМЧИКТИҢ ФОТОЛАРЫ.

АРКТИКАНЫҢ АК АДЫЫ

Чер бөмбүрээниң хиндин шыпкан карак четпес чаптыл-ган доштерга олар чоруурлар. Соңгу чүктүн ак адының чур-ту — 1300 миллион гектарда — Сибирьден Аляска чедир, Ка-нада, Канаданың Арктиказын таварты Гренландия ортулук-тары Норвегияның соңгу чү-гүнге чедир чаптылган. Ону эскимостар шаандан тура куулгазын амытан кылдыр санап чораяннар. Амгы уеде доштун ораның ол чоргаар ээзи толенериниң турар че-лерин кезип чорууп турар.

Эр ады арзылдан азы пардан ийи катал улуг, оон деңизин 450 килограмм бол-гаш бедни 1,5 метр чедип ту-рар. Кыс адының хемээли оон ийи катал биче. Оон та-вангазының калбаа 30,5 сан-тиметр чедер бээр. 10 сан-тиметр чедир кылын чаг-биле кам-латтыңан ак адылар доштун соок сугга дош кырыңче тууп даштанмай, үзүк чожа 180 километр хире черин зыткп чорууп баарлар.

Ак адының тыылганын дугайында чакгыс ай түнчө-лө биологтар чүгө чоокта ча-а келгенер. Эртемденерниң санал турары-биле алырга, дик-ти амытаннар ол хевирин оларга төрөдөшкөк өскө хе-лдерден анык. 100 муң чылдар мурунда Сибириниң эртериниң дүргөп чурттал турган хире адылардан ук хевир аңылгандан чаа-аас.

Арктиканың эң соңгу кур-жактарында эривес доштарга олар чыл дургузунда толен-нерин сүрүп, аңаарлар. Мур-нуу чүкче шимчээде олар эрикче үнүп, аңаа кижилерниң ояпканы ботан аш-чем ар-тыңызы чимзенип, тып чиир-лер. Соок дүжүп эгелээр-би-ле олар цивилизация-биле харылааны үзүп, доштар ара-зынча чоруурлар.

Беш кургениң — СССР-ниң, АКШ-тың Канаданың, Дания-ның болгаш Норвегияныкы кат-тышкан — кужекишиңнери-биле кылган аңылдарын түң-көйлөндө, чидеп бар чыткан ол хевириниң амытаннарын 20—40 муң баш чедир катал өстүрүп көрдүдир аргалык болган. Ук күрүчелерниң эртемденери ак адыларны ыңай-бээр ке-жерин өөренип көрү-биле тургускан тускый бөлүктү аңылдында кирип турар. Чу-гула херектик талалары уру-луп болуп долгандыр турар бойдустан ол амытаннарны амыдаралы дорт хамаарылга-лыг. Чижээ, дош шыыгылары-ның кылынын чугаладып бо-лур хензиг-даа бол чылыш-кын толенерге-даа, ак ады-ларга-даа халалтып айылдыг болуп болур. Энергияның ча-а дөстөрүн шижээдир алыры-биле болгаш Арктикага ки-жик ханылап киргени ол та-лазы-биле шаң ыңдыг анык-ды (байдалды) тургузуп бо-лур.

«ЗА РУБЕЖОМ» журналдан очулдурган.

Республиканың шкюпалары-да анык аңыл-аңылдарын уадурулгасы-биле элзи хей школа лесничестволары тур-густунга, арга-арыг хайгаар-лыны, катал тургузулганын, ону ажаал өстүрериниң тала-зы-биле аныктыг аңылдарын олар кылып турар. Оларныкы бирээм — Балгазында.

ЧУРУКТА: Балгазын санато-рийинде эменедип, даштанп турарларныкы хадм чочагайы чып турар. Ол чочагайы эмге аныкчалары-биле аптекага дукнаар.

М. СУНДУИНУҢ ФОТОУ.

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

Бойдусту камгалаар, оон кинилелиниң эге организа-циялар бойдус камгаланын аңы-аңылаа алыры, эр-темденерни хаара тудар болза экки.

Чамдык кылдынын турар аялдар-биле чөргөштор бойдус камгаланын аңы-аңылаа чедир шиттирлеттик: майи турарын айтыр апар. Ыланга сохостар дамыраа сугларлыг, эм оштарлыг, че-лерге мал озадылап, ош-син-генни са адылар турары чөтпес. Кайы хамаанок аш кезер чоруктар ээзш эес.

Бойдус тураскаалдарында кирип турар Дус-Хөл, Азас, Хадан, Ак, Чыгытай, Сүт-Хөл, Чедер хөлдерге доктаал кө-рээлинер. Балыктаан, дыштан-ган кижилер богун аштаас, одаан өжүрбес таварылгалар бар болуп турар. Балыкчылар хоругууг херекселдерин-даа аңылгаар, хоралыг чүүлдер, кижээ, бензин, масло кирге-нинден сүг хирленип турар.

Тере-Хөл — Тываның эң ча-раш хөлдериниң бирээм. Ол чүгө балык-биле байлак эес, төгү талашы-биле тураскаал-дыг черлериниң бирээм. Оон ортулуктарында бургуту шивээниң артыңчылары ты-ылган. Ында сүг куштары хей, бо чараш хөлдерики, арга-жааннары, ак-мөңкөр-ни камгалаары — бистик ху-лээлгесин.

О. ПРИДАНОВА.

Бойдус камгаланын Бүгү-россия кинилелиниң Тыва республика чөвүленин кин-структору.

КУЛАККА ТААЛАНЧЫГ, САГЫШКА ӨӨРҮНЧҮГ

Чоокта чаа Элегес, Межегей ыңчаар аны-чорук кылып чо-рааш, Тыва чуртунда барык чиккен ады-сарала аңгы-аңгы куштун аны-чарын дикчөөн-дыр мен. Көчөтөө суурнуң үстүн-де калбак шыкта болгаш Ка-ра-Булак кедрээнде тос-так-мада кудуп канзыг төгерик хөлчүтөшкө эткенер. Кулакка таланынын канчаар ону!

Ыланга аңгылар чор бе, көрүп көрө дээш, өжөктөр бөрүл хөскулдады. Аңгылар! Каракаа өөрүңүт чараш-тарын чүг дээр боор!

Ыланга тура бир-ле күведен ондаскыны, дүрөп эгелзш мен. Эңир чылын база борта чораш, бо хөлчүтөшкө боо эткенниң дикчөөн кижик мен. Ол боо ылымдык мени ам дүвү-редди бергени ол-дур ийи.

«Ах, бо хөвөгүлериң кан-дыг-бир казыл-лопкы, кээр-гээр сеткил чок дайзын кээр боолей бээр ийи!» Мындыг бодал-биле ол хун ала-хөн-нүмде аажок муңак-хиле хунээм-дир мен.

Танды элзениң чоңу чуртун-га, оон аң-мөңкөңге, аңык-байлаанга аажок хумагалыг улус-ла болгай. Каш борбак төтөглекшилерге — куру-аң-гыржыгыштары баяндырбас-ок кылдыр боданып келеш, ам харын сергеп, халугу апар турдум.

Ынчалза-даа, ыңчалза-даа! Чүвениң аялалт билир дээр ке-лер! Төтөглекши дайзын-да кээлгел турар эес, шымары-на бодалар болгай.

Амдында Межегей шы-назын элзеп, ында аян тууп ирлэпкы эгелзш каш борбак аңгырыгыштар алыс барып бо улуг шынага сыңышалаа

чораш, кээрлө чок төтөг-лекшилерге алуруп алган. Кандыг кончүт кээрээр сет-кил чок, ала-хортан кижилер чурттал чоруур боор чүве ийи аян!

Мен бажыңыңа кирип кел-ган арыны бөзүн хумагалып, камгалаар кижик мен. Дүктү-ары-даа, тас-ары-даа бажыңга кирип келеш, үнүп кадай бер-зе, ону чымчак пест-биле кө-вөй туткаш, камың дашкаар үндүр салыр херек. Чай дү-гузунда чакгыс ары бөзүн оң-чу муң үнүштерин доозунал-дырар. Доозуналдыкың эрпээң кандай-даа үнүш ча-гай чөмшү бербес дээркин кижик бурзуу билген турао ужурулуг. Кижиге үрээң-не-чиш, кат-чимес бээр бүгү-лө үнүштерин арыдан өскө кан-дыг-даа болбазын техника доозуналдырып шыдаас.

Мырныкы каракаа көзүлбөс чыгыш хензиг чечектерин бе-зин чүгө арылар эки көрүп, оларныкы онза ылангай чыт-тарын арылар танып, билип, доозуналдырар.

Чүгө оон азыралы-биле амыдарып чырып хун адаанга чурттал чораш, чамдык ки-жилер та чүг дээш төрзөн бойдузун мындыг кончүт кам-хайрыг чок көөр чүве ыланга бо.

1974 чылдың чабында да Формизин Кадир-Сүг иеи Формизинга аялдап чораш мен. Ынчан ол ийжиликтерин Оденгенин бир алдарып ки-жи Биреан Самбуевин Чы-жиги удуруп турган. Бир хун ол аалга туристер бис дикир улус кээп, дикчашкан чоруу-кан. Каш хонгаш ийжилик көөргө, туралдан элзш ымак

бир халдун үргөне төп эге-лекшилерге алуруп алган. Кандыг кончүт кээрээр сет-кил чок, ала-хортан кижилер чурттал чоруур боор чүве ийи аян!

Мен бажыңыңа кирип кел-ган арыны бөзүн хумагалып, камгалаар кижик мен. Дүктү-ары-даа, тас-ары-даа бажыңга кирип келеш, үнүп кадай бер-зе, ону чымчак пест-биле кө-вөй туткаш, камың дашкаар үндүр салыр херек. Чай дү-гузунда чакгыс ары бөзүн оң-чу муң үнүштерин доозунал-дырар. Доозуналдыкың эрпээң кандай-даа үнүш ча-гай чөмшү бербес дээркин кижик бурзуу билген турао ужурулуг. Кижиге үрээң-не-чиш, кат-чимес бээр бүгү-лө үнүштерин арыдан өскө кан-дыг-даа болбазын техника доозуналдырып шыдаас.

Мырныкы каракаа көзүлбөс чыгыш хензиг чечектерин бе-зин чүгө арылар эки көрүп, оларныкы онза ылангай чыт-тарын арылар танып, билип, доозуналдырар.

Чүгө оон азыралы-биле амыдарып чырып хун адаанга чурттал чораш, чамдык ки-жилер та чүг дээш төрзөн бойдузун мындыг кончүт кам-хайрыг чок көөр чүве ыланга бо.

1974 чылдың чабында да Формизин Кадир-Сүг иеи Формизинга аялдап чораш мен. Ынчан ол ийжиликтерин Оденгенин бир алдарып ки-жи Биреан Самбуевин Чы-жиги удуруп турган. Бир хун ол аалга туристер бис дикир улус кээп, дикчашкан чоруу-кан. Каш хонгаш ийжилик көөргө, туралдан элзш ымак

өөреникчилерниң киржилгези кончүт дузалыг. Чүгө ки-жир хуннөрдө, азы каш хонук-тарда туриски аны-чоруктар кылыры-биле кызыгаарла-май, оода-ла недепдаа чоң-гыс катал, харын класс шак-тарын-да-да бол, бойдус кам-галанын дугайында тускый кийиздерден эртерип турза кандай деп! Кижик болуру ча-мындан деп чутта бар — өө-реникчилерниң эге класстардан эгелзш, бойдуска ымак, аңаа камың-хумагалыг кылдыр өө-редип-каңгытыгыры чутула. Уугуларны бойдуска соңуу-галы болгаш кичээңгей улуг улустан артык. Улуг кижилер-ге эскертимес чүвөлөр уру-ларга аажок солун болуулар.

Уугуларны бойдуска ымак кылдыр өөредип-каңгытыгыры чүлө чутула кылдыр са-нал чоруур мен.

Бойдус камгаланын чам-дык харыскалыг аңылдык-чылары бистик девизээрине-не чурум үрээңкинери бол-баш дикчип мактангылар. Ол чылын бо девизээрге өрт үн-мүн болза, эки-дир харын. А төтөглекшилерге турбаан дээр болза, аңаа бүзүрээр бер-га.

Бойдус айтырым чүгө бис-тик чуртуваста эес, а бүгү делегениң эң амыдарың, эң чутула аңгыларыңын бирээм болуп турда, бисте бойдус камгаланы болгаш он-чор аңылгаар дугайында чоң ортузунге суртал аңылын, лекция болгаш беседаларың ам-даа ээзш чорууду турар. Бойдус камгаланын бүгү улусту эилелдээр болза эки-рел болгаш мөү.

М. ЭРГЕП.

Чүрек болгаш хан орутка-рын аңылгалары — микро-аңгырыгы, атеросклероз, ги-пертония, өске-даа азырал-амгы уеде келтеректей өнө-гөн. Микроадр инфаргиттен мээге хан чүгүргөндөн аны-кы наздык бөзүн өлүп турар таварылгалар уеде-дараа болуп турар. Оон бир кол чылдага-ны — тапкы.

Тапкының бүдүмелдери хан дамырларын туңкуруп тур-ар. Артерияларныкы муңгаш-талышыны, оларныкы хан-жыгыштарының уреликши-нери азыралыны тыылдыр-турар. Анык кижикниң чөм ха-йылдыр орангарын тапкы хоронаар. Тапкы ыжы дыш-тик дашкы казын урел, дик азыралын тыылдыр, чөм кижиге шикеттиң иди-рип, ас иштиңе чаравы кө-вүдээр.

Чамдык херзээрнер, ылаң-га аныктар, өтүгүшкүңүгү-ге алып, шевегин база көсү-болукаш, олар тапкылар-болуусу 20—25 хуузу элзеп турар, тапкыларын кичи-рип турар. Тапкы, оон хор-алы бүдүмелдери херзээр улуска аажок хоралыг. Тап-кылар багай канчыл арыны дүргөн кырыдып, оон шевег-тин-чаракын чидирер. Тапкы-лар саватты не кижикниң төлү кошкан, азыр төрүтүндө, ха-рын-даа өлүг-даа болуулар таварылгалар практикада бар.

Тапкылавы дээрге — кан-кадык, ас-кежиник болуру-дур.

Н. КУДРЯВЦЕВ, эмчи.